

יחידת "המנהיג האידיאלי"

העשרה מס' 1: פוגשים את הפילוסופים - האם יש מנהיג אידיאלי? מה מקור הסמכות של המנהיג? טעימה מתשובות הפילוסופיה.

מי הוא המנהיג האידיאלי?

העשרה מתחום הפילוסופיה:

- משל המערה / אפלטון
- בה אמר זרתוסטרא / ניטשה
- רבי שמעון בר יוחאי / תלמוד בבלי

מי הוא המנהיג האידיאלי? אפלטון וסוקרטס מול ישעיה יא

העשרה מומלצת ל:	ישעיה יא, א-י
טקסט מקור:	משל המערה של אפלטון (פוליטיאה פרק ז)
מושגים:	הסגולה הטובה הסוקרטית אידאת הטוב

מי הוא המנהיג האידיאלי?

שאלת המנהיג האידיאלי העסיקה את בני האדם מאז החלה החשיבה הפילוסופית במערב, עם הולדת הפילוסופיה היוונית, ובעיקר בחשיבתו של הפילוסוף סוקרטס. סוקרטס לא כתב דבר, תורתו היא תורה שבעל פה, ואת דבריו הביא תלמידו אפלטון, שהקים את האקדמיה הראשונה במערב במאה הרביעית לפנה"ס. באקדמיה נלמדו שבע האומנויות החופשיות – תחומי הדעת הקלאסיים, שכללו את המקצועות גרמטיקה (תורת הלשון והספרות), רטוריקה (אומנות הנאום), לוגיקה (תורת ההיגיון), גאומטריה, אריתמטיקה (תורת החשבון), אסטרונומיה (חקר גרמי השמיים) ומוזיקה.

האם אתם רוצים לדעת עוד?

לצפייה בסרטון על האקדמיה באתונה, ועל הייצוג החזותי של הרעיון שכל הידע הפילוסופי, המדעי והתיאולוגי נמצא באותו מדרג שווה, לחצו [כאן](#).

ראשית הפילוסופיה המערבית החלה עם הדיאלוגים של סוקרטס, כתב אפלטון (429-347 לפנה"ס)

דיאלוגים שבנויים כשאלות ותשובות, שבהם סוקרטס מאתגר את בר הפלוגתא שלו בנוגע להנחות היסוד שלו. הוא אינו מבקש ללמד ידע, אלא לגרום לבן שיחו להרהר מחדש באמיתות הדברים. הטלת הספק בסמכותם של השלטון והמבוגרים, גרמה לכך שסוקרטס נחשב משחית הנוער, ובשל כך הוא הועמד לדין ונגזר עליו מוות.

סוקרטס עסק בהגותו בשלמות המידות ובחיפוש אחר "המידה הטובה"/"הסגולה הטובה", וביוונית - אַרְטֶה.

אלו הן תכונות אופי (צדק, חוכמה, מתינות וכיבוש היצר, אומץ לב, חסידות) שלדעת סוקרטס צריך שיהיו לאדם בכלל ולאֶתונאי בפרט כדי להיות נאה וטוב, וכפי שהיוונים הגדירו זאת: "אדם מצוין ומוצלח במובן הרחב". סוקרטס נחשב למייסד הפילוסופיה היוונית, וענף הפילוסופיה ככלל, כי הוא הראשון שעבר לדון בשאלה "מה הוא הטוב" ומה הם הערכים שיש לחיות לאורם. עד סוקרטס הדיון הפילוסופי נשלט על ידי הדת, המיתולוגיה והפילוסופים הקדם-סוקרטיים, ששאלו שאלות אחרות, כמו מה הוא היקום ומה קיים. הפילוסופים הקדם סוקרטיים לא עסקו בשאלות של מוסר. הם שאלו על היקום ועל המציאות. סוקרטס הוא הראשון שהחל לשאול מה הוא הטוב ומה היא האידיאה שלאורה צריך להתנהג, שאלה שהפילוסופים חוקרים עד היום.

להרחבה: האם אתם רוצים לדעת עוד?

איך אפשר לדעת מה הוא הטוב? מתוך ההסכת "גבוהה גבוהה":
<https://www.kan.org.il/Podcast/item.aspx?pid=18528>

איך אפשר לדעת מה הוא הטוב? איך אנחנו יכולים לדעת מה יהיו תוצאות המעשים שלנו? לאפלטון, שפינוזה, קאנט וניטשה יש כמה תשובות שיגרמו לכם לפקפק בכל מה שחשבתם על זה. אורח: ד"ר ג'רמי פוגל.

"משל המערה"

בפרק ז של הפוליטאה מובא "משל המערה". הפוליטיאה (בעברית: המדינה) – המשל הידוע ביותר של אפלטון על תורתו של סוקרטס, העוסק במדינה האידיאלית, הנשלטת על ידי מנהיג-פילוסוף. זו אחת היצירות הראשונות מז'אנר הספרות הפוליטית.

המשל מופנה למי שרוצה להציג בפני השוהים במערה (מטאפורית) את המציאות האמיתית המשתקפת להם בצללים. חוקרי קולנוע וספרות סבורים כי המשל מומחש ברעיון של הסרט הידוע "מטריקס".

מקור ראשוני: כתבי אפלטון, תרגום: יהודה ג. ליבס, כרך שני פוליטאה 1955-1979 © שוקן .

[סוקרטס:] "צייר-נא בנפשך מצב כדלהלן, ויהא לך משל לתכונתנו טבעית, אשר לחינוך וחוסר חינוך. תאר לך בני אדם השוכנים מתחת לפני האדמה במעין מערה, שיש לה מבוי-כניסה ארוך הפתוח לרווחה כלפי האור, לרוחבה של המערה כולה. בתוכה הם אסורים בלדותם, כבולים בשוקיהם וצוואריהם, עד שאין בידם לשנות מקומם, ואינם רואים אלא לפנייהם, כיון שאין ביכולתם להסב ראשם מפאת הנחושתיים, הרחק מאחוריהם, ולמעלה מהם, דולק אור של אש, ולמעלה, בין האש ובין האסירים, ישנה דרך שלאורכה – צייר לך – נבנתה חומה, כאותן המחיצות המפרידות בין עושי הלהטים וקהל-הצופים, שמעליהן הם מראים את הלהטים".

"רואה אני", אמר [גלאוקון, אחיו הבכור של אפלטון].

"ועוד ראה-נא שלאורך החומה הזאת נושאים בני אדם כלים למיניהם שבולטים מעל החומה, ופסלי אנשים ושאר בעלי חיים העשויים אבן ועץ וחומרים מחומרים שונים, וכדרכו של עולם – חלק מנושאי-הפסלים ישמיעו קולות, וחלקם – ישתקו".

"משונה", אמר, "תמונתך, ומשונים אסיריך".

"הם דומים לנו", אמרתי אני [סוקרטס]; "שכן הגע עצמך: שמא סובר אתה, ראשית-כל, שאנשים הנתונים במצב זה כבר ראו שמץ דבר משל עצמם ומשל חבריהם לכלא, חוץ מצליליהם, הנופלים אל קיר המערה שלמולם, מחמת האש (שמאחוריהם)?"

"וכי כיצד יראו יותר מזה", אמר, "כשיהיו אנוסים כל ימיהם לבלתי הניע ראשם?"

"ומשל הדברים הנישאים (ובולטים מעל החומה)? כלום יראו יותר מצליליהם?"

"מובן שלא".

"ואם יוכלו לדבר איש עם רעהו, כלום לא יהיו מובטחים במה שיראו, שאלה הם הדברים עצמם?"

"בהכרח".

"ואם גם הד יהא בו באותו הכלא, מהקיר שלמולם? שמא יהיו סבורים, לדעתך, שעה שאחד העובדים ישמיע קולו, שלא הצל העובר לפנייהם השמיע את הקול, אלא מה שהוא אחר?"

"חי זיוס! לדעתי, לא!" אמר.

"ומכל הבחינות אפוא", אמרתי אני, "יראו אנשים אלה את צללי החפצים כאמת שאין בילתה?"

"הכרח גמור", אמר.

"התבונן-נא אפוא", אמרתי אני, "בדרך בה ישתחררו מכבליהם ויירפאו מסכלותם, אם לפי טבע הדברים לא תהא עשויה כדלהלן: שעה שאחד מהם יותר מכבליו ויוכרח לפתע לקום, להפנות צווארו, ללכת והביט כלפי האור, ובכל אלה יתייסר בייסורים, ומחמת הנצנוץ לא יוכל להביט אל הדברים הללו, שאז ראה צלליהם [...] דומני, אפוא, שיהא עליו צורך בהרגל, אם הוא עתיד לראות את שלמעלה. ובתחילה יקל עליו ביותר להסתכל בצללים, ולאחר מכן, בבבואות שעל פני המים של בני אדם וכל השאר, ואזי – בהם עצמם; וכן יקל לו יותר להתבונן בלילה בתופעות השמיים ובשמיים עצמם, כשהוא מביט אל אורם של הכוכבים והירח, ומשיביט ביום אל השמש ואור השמש".

"כמובן".

"ובסופו של דבר, דומני, יראה את השמש – לא דמיונותיו על פני המים ובמקומות שאינם מושבו, אלא אותו כשהוא לעצמו, במקומו שלו, יוכל לראות, ולחזות בו כמו שהוא".

"בהכרח", אמר.

[...] "וגם על זאת תן דעתך", אמרתי אני: "אם האיש שכך עלה לו, ישוב וירד, וישב במושבו הישן – כלום לא תחשכנה עיניו, כשלתע יבוא לשם מאור השמש?"

"מאוד מאוד", אמר.
"ואם שוב יצטרך להתחרות עם אסירי עולם אלו בהבחנת הצלילים הללו, בעודו מוכה סנוורים,
ובטרם ירגיל את עיניו, ואם ארוך למדי יהיה הזמן עד שיסכין – כלום לא יהא לצחוק, ויאמרו עליו
שחזר מעלייתו למעלה בעיניים מקולקלות, ואף הניסיון להגיע למעלה אינו כדאי? וכל השולח ידו
להתירם ולהוליכם אל על – כלום לא יהרגוהו, אילו יכלו באיזו דרך שהיא לתפוס אותו ולהרגו?"
"בוודאי", אמר.
"והנה", אמרתי אני, "את המשל הזה, גלאוקון יקירי, יש לייחס על כל פרטיו למה שנאמר קודם:
המְשֵׁל את המדור המתגלה לראייה – למשכן שבכלא, ואת אור האש שבו – לכוח השמש; ואם
תשווה את העלייה למעלה ואת חזות הדברים שלמעלה לדרך הנשמה אל-על, אל תחום המושכל,
תפרש אל-נכון את תקוות נפשי, והרי זאת ביקשת לשמוע."

שאלות לדיון:

- את מי מסמל האדם שהצליח לצאת מהמערה? מי הם העיוורים? האם גם אנחנו היום עיוורים? מה יעלה בגורל מי שמנסה להפנות את חבריו אל האור?
- שימו לב עד כמה חדשני הרעיון של אפלטון על "מסך" המהפנט את התודעה של אנשים, שנים רבות לפני הופעת הטלוויזיה והמחשב והמושג "תעמולה".
- "הבאת האור" היא מעשה של מנהיגות - האדם המבקש לעורר את האחרים מבורותם, הוא מנהיג. איזה סוג של אור יכול להביא מנהיג? חשבו על דוגמאות מתחומים שונים.

לסיכום - במשל המערה המנהיג הוא זה המבקש להביא את הידע לעם. הוא רוצה להנהיג את ההמון ולפעול מכוח החוכמה. תפקיד המנהיג הפילוסוף יוחלף בזמנים אחרים בתפקיד הנביא או השופט, המוכיח את העם בשם המוסר.

בחזרה לתנ"ך:

ישעיה יא א-יא.

מהיכן מגיע המנהיג? האם זה חשוב?

באיזו "מערה" נתונים בני האדם בסיפור התנ"כי? מה הוא האור שהמנהיג מבקש להביא אליהם?

במה לדעתכם דומה המנהיג במשל המערה למנהיג בדברי ישעיה? ובמה הוא שונה ממנו?

שני המקורות מציגים פער גדול בין המון העם לבין המנהיג, ונראה שה"גאולה" תלויה במנהיג. מה דעתכם על תמונת מצב זו? האם אתם מכירים מצבים בחיי החברה שתואמים לה? האם אתם מכירים מצבים שאינם תואמים לה?

מי הוא המנהיג האידיאלי? עמדתו של ניטשה

העשרה מומלצת ל:	ישעיה יא, א- י
טקסט מקור:	כה אמר זרתוסטרא/פרידריך ניטשה תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף לג, עמוד ב
מושגים:	הסגולה הטובה הסוקרטית אידאת הטוב

נקפוץ קדימה בציר הזמן, עד להוגה הדעות פרידריך ניטשה ולספר הפילוסופי הידוע שכתב - "כה אמר זרתוסטרא". הפרק הראשון נפתח בהחלטתו של הגיבור, איש חכם המתבודד בהרים, לחזור לציוויליזציה כדי ללמד את בני האדם.

אופן החשיבה שלנו כיום מושפע מהרעיונות שניסח ניטשה. אחת התפיסות המוכרות של ניטשה היא התפיסה שהאל מת. אולם ניטשה לא התכוון לקבוע אם יש אמת או אין אמת בקיומו של האל, כי הבירור הזה איננו חשוב לו. הוא רצה לומר שהשפעתו של האל על המציאות התאפסה, ועל האדם לחפש את התשובות בכוח מחשבתו. חיפוש התשובות וההכרעה הם בידינו (בתבונתנו, בהגיונו) של האינדיבידואל, ואינם מצויים בכתבי הקודש. בכך הוכרזה תחילת התקופה החילונית ותום עידן "האמיתות המוחלטות". המנהיג של ניטשה מבקש להביא את בשורת ההארה והתבונה הזאת לעם, על מנת להפוך אותו לחלק ממנגנוני קבלת ההחלטות הרציונלית, ולהוציאו ממצב של שייכות להמון נבער ונגרר.

קריאה מודרכת

בפרק הראשון זרתוסטרא רוצה להביא את הידע לבני האדם, ממש כמו במשל המערה. בפרק 2 החבר מזהיר אותו כי ההמון לא בשל לכך. הוא יועץ לו להישאר בבדידותו בטוהר מחשבתו ולא לרדת מההר, המסמל גבהות רוח, ולהתערבב עם בני האדם, שהם בעלי תודעה גסה ונבערת. בפרק 3 מתגלה כי החבר החכם צדק, וההמון מעדיף לצפות בלוליין בשוק מאשר להאזין לדברי החוכמה של זרתוסטרא. ההמון בוחר בבורות בדמות השעשועים.

מקור ראשוני: פרידריך ניטשה, תרגום: ישראל אלדד, **כה אמר זרתוסטרא**, 2003, עמ' 10-11. © כל הזכויות שמורות להוצאת שוקן.

הקדמת זרתוסטרא

בהיות זרתוסטרא בן שלושים, נטש את מולדתו ואת אגם מולדתו והלך אל ההרים. כאן התענג על רוחו ובדידותו ולא נלאה מעינוגו עשר שנים תמימות. אולם לבסוף נהפך עליו לבו – ובבוקרו של יום אחד השכים עם שחר, יצא אל השמש וכה אמר לה: ... "הבא לי אפוא ברכתך, ברכת העין הרוגעת, אשר ללא קנאה תדע להביט גם אל אושר שופע עד בלי די!"

ברך את הכוס, שיהיו מימיה העולים על שפתה זורמים מתוכה כעין הזהב ונושאים לכל עבר זהרורי עדניך!...ראה! זו הכוס מבקשת לשוב ולהתרוקן, וזרתוסטרא מבקש לשוב להיות אדם".

כך החלה ירידתו של זרתוסטרא.

פרק 2

ירד זרתוסטרא לבדו מן ההרים ולא פגש איש בדרכו. ואולם בבואו אל תוך היערות, ניצב לפתע בפניו ישיש אחד, אשר נטש את סוכתו הקדושה כדי לחפש שורשים ביער. וכה אמר הזקן אל זרתוסטרא: "זה הנודד לא זר הוא לי. לפני שנים עבר בדרך זו. שמו היה זרתוסטרא, אך שונה האיש... אכן, אני שבת ומכיר את זרתוסטרא. עינו זכה ועל שפתיו לא יקנן מיאוס. זרתוסטרא הוא איש אשר ניעור: מה לך אצל הישנים?"

השיב זרתוסטרא: "אוהב אני את בני האדם".... "מתנה היא שאני מביא לבני האדם!".

"אל תתן להם דבר" אמר הקדוש... "אין הם בוטחים במתבודדים, ואינם מאמינים כי באים אנו על מנת להעניק....אל תלך אל בני האדם, הישאר ביער!"

פרידריך ניטשה, תרגום: ישראל אלדד, כה אמר זרתוסטרא, 2003, עמ' 10-11. © כל הזכויות שמורות להוצאת שוקן.

דיון:

כאמור, ניטשה מביא בספרו דמות של נביא/מנהיג המבקש לעורר את העם מבערותו, בדומה למשל המערה, ולהביא לעם את "הידיעה" – שיכולה להיות מורכבת משאלות מוסר, מניסיון לעורר את העם לבקש מנהיגות מיטיבה ועוד שאלות מוסריות דומות. החכם שפוגש זרתוסטרא בדרכו למקום היישוב, מזהיר אותו כי העם אינו מעוניין ביציאה מבערותו ומעוניין רק בשעשועים, ולכן מנסה להניא אותו מלדבר איתם. ואכן, כך קורה בפרק השלישי.

לדעתכם, מה יהיה גורלו של זרתוסטרא?

שמו של זרתוסטרא לקוח מהתרבות הפרסית הקדומה, שבה קיימת מלחמת בני האור בבני החושך. מה הדבר מרמז לנו, הקוראים?

מדרש להשוואה:

בדומה לזרתוסטרא, המדרש מספר על רבי שמעון בר יוחאי, המתבודד בהרים. לאחר 12 שנים הוא חוזר לציוויליזציה. בראותו את מעשי בני האדם הוא מתכעס, ובכעסו הוא שורף במבטו את כל מה שהוא רואה. נקודה למחשבה היא כי הניתוק מחברת בני האדם לא השכיחה ממנו את דעתו השלילית עליהם, והוא יצא זועם מהמערה המבודדת כמו לפני כן. מה אפשר ללמוד מהמדרש?

מקור ראשוני: דף תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף לג, עמוד ב

<https://hebrewbooks.org/shas.aspx?mesechta=2&daf=33b&format=pdf>

מסופר על רבי שמעון ובנו, שהסתתרו במערה מפחד הרומאים, שגזרו עליהם מיתה. נעשה להם נס והם אכלו מחרוב ושתו ממעין שנבע ליד המערה, וכל היום למדו תורה. לאחר 12 שנה יצאו מהמערה וראו שבני האדם עוסקים בענייני חולין: "מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף יצתה בת קול ואמרה להם להחריב עולמי יצאתם חיזרו למערכתכם".

מקור נוסף: סיפור חסידי – "שלושת האסירים" - באתר "זושא" - לינק מצורף

דיון:

מצד המנהיג – מנהיג שמגיע מבחוץ עם אוצר החוכמה (מתוך תפיסה שהעם בור) ונתקל בחוסר מוכנות להקשיב.

מצד העם – למה לא ניתן אמון? מה התנאים להיווצרות אמון במנהיג?

- ❖ זרתוסטרא מייצג מנהיגות המגיעה מחוץ לקבוצה, עם בשורה שהיא קשה לעיכול לעם / לחברה / לקהילה.
- ❖ מה היתרון במנהיג שמגיע מבחוץ? לאילו מצבים הוא מתאים? מה החיסרון?
- ❖ משמעות הביטוי "אין אדם מתיר עצמו מבית האסורים" היא שהאדם נדרש לסיוע חיצוני כדי להכיר את האמת/המציאות. משל המערה מהדהד את הביטוי הזה. מה דעתכם על מסר זה והאם אתם מסכימים איתו?
- ❖ האם המנהיגים במשל המערה ואצל ניטשה הם ביטוי למנהיגות מיטיבה – כזו המציבה ייעוד וחזון מוסרי?
- זרתוסטרא אינו אחד מיושבי המערה ש"ניעור", אלא מגיע כזר, לאחר שנים של לימוד וניתוק מבני האדם, המובילות אותו לרצון להנהיג אותם לחברה צודקת ולהעניק להם את מתנת הידע, כמו במשל המערה. בכך שני הסיפורים מהדהדים את אותו הרצון. אבל העם אינו בשל לחזון מוסרי, במשל המערה רק מעטים מוכנים לצאת החוצה, ובאשר לזרתוסטרא – הוא מזהר על ידי חברו המתבודד כי ההמון לא יבין את הבשורה, ואכן ההמון לועג לו. גם רבי שמעון בר יוחאי יוצא מהמערה אבל לא מאמין כי בני האדם השתנו, בדומה לחבר המתבודד של זרתוסטרא.

הקשר תנ"כי:

1. מנהיגות משה, מנהיג שבא מבחוץ (גדל בבית פרעה)
2. הנביא כמנהיג
3. שאול – "משכמו ומעלה גבוה מכל העם" – כדימוי לנקודת מבט גבוהה על המציאות
4. יפתח – מנהיג שמגיע מלמטה
5. ירמיהו (ונביאים נוספים) – התמודדות עם העם שמסרב לשמוע ומבקש את מות הנביא.

רוצים לדעת עוד?

הסיפור מרמז למשלים בודהיסטים ידועים: ההתעוררות וזריחת השמש מול השקיעה המסמלת בערות; מושגים בודהיסטיים של התעוררות להבנות על היקום, המושגות דרך התבוננות והתבודדות. הברכה לשמש היא ברכת הודיה וגם פרפראזה על האור שמביאה איתה ההבנה של משמעות הקיום, והתכוונות לירידה אל בני האדם – הן ירידה פיזית מההר (המסמל ידיעה רוחנית גבוהה) לעיר הנמצאת במישור, והן ירידה רוחנית, שכן זרתוסטרא חוזר לחברת בני האדם לאחר שנים של הגות שקטה בטבע. הבודהה נקרא "הנעור" כי הוא התעורר להבנת האמת/המציאות, וזאת בניגוד ל"ישנים" – האנשים שלא הקדישו את זמנם ללימוד ולהתבוננות. פרק א מרמז למשל זן ידוע הנקרא "כוס התה המלאה":

<https://www.facebook.com/watch/?v=534562817183454>

בפרפראזה על המשל, זרתוסטרא מרגיש כי הוא חייב לחלוק את הידע שצבר עם בני האדם, וחברו המתבודד סבור כי בני האדם אינם חפצים בידע, וכי הם ילעגו לו והוא יאבד את ההבנות שלו ("יאבד את ההבנות שלו").

הקשר לדיון: השופט כמנהיג או כנביא בן זמננו, שמנסה להציב אידיאל של חברה מוסרית שבסיסה הוא דיבור נכון המוביל למעשה נכון, ובכך להנגיד לחברה של "מלחמת כול בכול" של תומס הובס.

הקיסר מרקוס אורליוס

הקיסר מרקוס אורליוס, קיסר רומא ופילוסוף סטואי מהחשובים ביותר, מן הנאורים בשליטי רומא, ניהל אורח חיים צנוע ודאג לחינוך הדורות הבאים. את יצירתו "הרהורים" כתב לעצמו, כדרך לשיפור המידות. הוא גילם בחייו את הקיסר הפילוסוף של "אפלטון", אך כאידיאל מוסרי ולא כאידיאל פוליטי.

תמונה/פסל

<https://artsandculture.google.com/asset/equestrian-statue-of-marcus-aurelius/CwHFkuZYHTVm8w?hl=iw>

רוצים לדעת עוד?

סרטון יוטיוב (3 דקות) המנתח את פסלו של האומן מיכלאנג'לו "מרקוס אורליוס" (1538) כייצוג חזותי של דמות המנהיג הגיבור. פסל זה היה בסיס לעיצוב דמויות מנהיגים בתקופת הרנסנס (דה וינצ'י, דונטלו והלאה) ואפילו עד ימינו.

<https://www.youtube.com/watch?v=D4nK5uXuPXM>

קישור להסכת כאן 11 על הפילוסופיה הסטואית

<https://www.kan.org.il/Podcast/item.aspx?pid=23263>

דיון וסיכום:

המנהיגות המוסרית כפי שהיא מתבטאת בדיון הפילוסופי, מבטאת קשר ברור בין חיי עיון ופיתוח מוסרי ובין האידיאל של הנהגת העם בדרכי צדק. השלווה הסטואית היא סוג של התבוננות המאפשרת שליטה בחוכמה שלא על פי יצרים ואינטרסים. השליט הפילוסוף שמתואר אצל אפלטון, והקיסר מרקוס אורליוס (השליט הנאור הפילוסוף) – שניהם דוגמאות למי שעיצבו את התפיסה שלנו בנוגע למנהיג נאור מתקופתם ועד היום, ועל כן הם מובאים כנקודות התייחסות – מקור ראשוני שממנו מתפתח הדיון בתפיסת המנהיגות במערב, וכן דיון במנהיגות המתוארת בפרקי התנ"ך.

למחשבה נוספת:

אלו מודלים של מלכים/מנהיגים חכמים ונאורים אתם מכירים ביהדות, והאם הם עוקבים במעשיהם אחרי החזון הזה?

האם החזון מתנפץ בסיפורים של מלכים/מנהיגים אלו?

האם התיאור של דוד ושלמה במסורת היהודית מהדהד את החזון הזה ואז מתנפץ בסיפורים על מעשיהם כבני אדם, המונעים מדחפים אחרים מאשר חיפוש הטוב לעמם? והאם האידיאל של מנהיג חכם ונאור אינו בר מימוש?